

הבית הלבן בעיר הבזלת השחורה

הוא נבנה במומחיות מאבני גיר לבנות על רקע נוף הבזלת השחורה, באולם התפילה שלו יש עמודים מעוטרים במלאכת מחשבת, וסמוך אליו נבנתה כנסייה נוצרית מתומנת מרשימה. סיפורו של בית הכנסת המפואר והקדום בכפר נחום

דייגים וחקלאים, ששכן לצד הדרך הראשית לדמשק. אם כי במהלך תקופות שונות בהיסטוריה נחשב כפר נחום כמקום קדוש לנוצרים, ובמאה החמישית אף נבנתה בו כנסייה מתומנת מרשימה.

יהודים ומינים יחד

בלועזית נקרא המקום קייפרנאום (Capernaum) והוא נחשב לאחד המקומות הקדושים ביותר לעולם הנוצרי. תולדותיו של הכפר ושל בית הכנסת שזורים בסיפורו של ישו הנוצרי שהרבה לדרוש במקום, אך דבריו נדחו על ידי מרבית תושבי הכפר. כפר נחום מוזכר בברית החדשה יותר מכל יישוב אחר, למעט ירושלים, ולעתים אף כונה "עירו של ישו" (מתי ט', 1).

כתב: ד"ר דרור בן-יוסף

בכפר נחום, השוכן בצפונה של חוף הכנרת, סמוך לעין שבע (טבח'ה) ובקעת בית צידה, נחשף באמצע המאה ה-19 בית כנסת קדום, מהגדולים ומהחשובים שנתגלו בארץ ישראל. הערבים כינו את המקום "תל חום", ובכך סייעו בזיהוי השם כפר נחום מהתקופות הרומית והביזנטית. בספרות הנוסעים העבריים של ימי הביניים המקום מכונה תנחום, ושם הראו את מקום קברו של רבי תנחומא. אגדה יהודית קשרה את השם כפר נחום עם נחום הנביא - נביא השלום. בתקופה הרומית נודע כפר נחום כיישוב יהודי גדול של

א שרידי בית הכנסת הקדום בגן לאומי כפר נחום. מבט לעבר אולם התפילה צילום: גיא כהן

לאולם התפילה יש מבנה בזיליקאי ("בית מלך") ובו שלוש שורות של עמודים בצורת האות ח'... היוצרות אולם תווך ושתי סיטראות (אגפים)... באולם התפילה ניצבו 16 עמודים מאסיביים, שנשאו מעליהם את הקומה השנייה. שני עמודי הפינה הדרומיים הם בעלי חתך "לב", כיאה לאדריכלות היהודית בת התקופה

לכפר נחום רק בסוף המאה הרביעית או בראשית המאה החמישית לספירה. במאה זו הוקמה בכפר נחום כנסייה מתומנת על שרידי ביתו של שמעון-פטרוס, כ-30 מטר מדרום לבית הכנסת. מעל "בית פטרוס" הוקם בשנת 1990 מבנה מודרני שבו רצפת זכוכית המאפשרת מבט לעבר שרידי המבנה מהתקופה הרומית.

חפירות בהמשכים

הראשון שזיהה את המבנה כבית כנסת היה החוקר האמריקני אדווארד רובינסון בשנת 1838. בית הכנסת נחפר חפירת בדיקה על ידי אנשי הסקר הבריטי בשנת 1856. ב-1905 חפרו במקום היינריך קוהל וקרל ואטצינגר והמשיכו את החפירה נזירי המסדר הפרנציסקני (שבראשם עמד הנזיר גאודנס אורפאלי), שרכשו כבר בשנת 1894 את חלקו המערבי של הכפר העתיק מידי הבדואים שהיו בעלי השטח. בשנת 1968 חודשה החפירה על ידי החוקרים הפרנציסקנים וירג'יליו קורבו וסטניסלאו לופרדה ונמשכה עד שנת 1982.

בברית החדשה מצוין היישוב בהקשרים שונים: "אחרי בואם אל כפר נחום, מיהר (ישו) להיכנס בשבת לבית הכנסת וללמד שם..". (מרקוס א', 21); בכפר נחום ריפא ישו את בנו של שר המאה הרומי, שפיקד על חיל המצב אשר חנה במקום (מותי ח', 5-8); וכאן גם החיה את בתו של ראש בית הכנסת (מרקוס ה', 35-42); בכפר נחום התגורר גם שמעון-פטרוס (כיפא), אחד משליחיו של ישו (לימים האפיפיור הראשון), שבשונה מרוב תושבי הכפר, הקדיש את חייו לישו ולרעיונותיו. חרף מעשי הנסים שחולל ישו, התושבים הפנו לו עורף והוא בתגובה קילל את המקום: "ואת כפר נחום, שהתרוממת עד השמים, אל שאול תרד, כי לו נעשו בסדום הנפלאות אשר נעשו בתוכי - ועמדה עד היום הזה. אבל אני אומר לכם, שביום הדין יקל לאדמת סדום מאשר לכך" (מתי י"א, 23-24). לאחר תקופת ישו, גרו בכפר יהודים ומינים (יהודים מאמיני ישו) בכפיפה אחת. הנוסעת אגריה, שעברה בארץ ישראל סביב שנת 380 לספירה, כתבה שליהודים יש בית כנסת בכפר נחום. מכתבי ההיסטוריון אפיפאניוס (שנפטר קרוב לשנת 400 לספירה) נראה כי נוצרים של ממש חדרו

רחבת הכניסה: לבית הכנסת נכנסו ממזרח לכיוון מערב דרך גרם מדרגות מפואר שהוביל לרחבת כניסה צרה וארוכה (כ־30x30 מטרים). ממזרח לאולם התפילה נבנתה חצר טרפזית גדולה (כ־24x12 מטר) בעלת קומה אחת שמרכזה היה קטור (נטול גג), בדומה לחצר בית הכנסת בסוסיא. מרחבת הכניסה נקבעו חמש כניסות מפוארות בקיר הדרומי, שתיים לחצר הטרפזית ושלוש לאולם התפילה.

אולם התפילה: לאולם התפילה יש מבנה בזיליקאי ("בית מלך") ובו שלוש שורות של עמודים בצורת האות ח' (כ־24x18 מטר), היוצרות אולם תווך ושתי סיטראות (אגפים) בציר צפון-דרום. בפתח הכניסה הראשי לאולם התפילה עוצבה דמות עיט פרוש כנפיים ומשני עברי המשקוף יש קונסולות (זיזים) שבחזיתן גילוף עדין של דקל. מעל המשקוף נבנתה קשת ומעליה חלון, אך אלה חסרים היום בשטח. באולם התפילה ניצבו 16 עמודים מאסיביים, שנשאו עליהם את הקומה השנייה. שני עמודי הפינה הדרומיים הם בעלי חתך "לב", כאופייני לאדריכלות היהודית בת התקופה. כל כותרות העמודים הן קורינתיות ועל אחת מהן גולפו מנורת שבעת קנים, שופר ומחתה. לאורך הקיר המזרחי והקיר המערבי התגלו שתי שורות של ספסלי אבן שסיפקו מקום ישיבה לכ־60 איש לכל היותר. קירות האולם טויחו בטיח צבעוני (פרסקו) וטיח מכור (סטוקו), המוכרים לנו מארמונות התקופה הרומית. לצד אלה התגלו עיטורים נוספים הכוללים כוכבים בעלי חמש קרניים ("מגן שלמה") ושש קרניים ("מגן דוד"), נשרים, סוסים, ארון קודש, מנורה בעלת חמישה קנים ומעליה קונכייה, גביע ולצדו אשכול ענבים ועוד. על גבי אפריז השייך לאולם התפילה מופיע תבליט מיוחד של עגלה בעלת ארבעה גלגלים ועליה ניצב ארון הברית, המעוצב כמקדש בעל עמודים דוריים. לדעת ד"ר צבי אילן, מבכירי חוקרי בתי הכנסת הקדומים, כך תיארו לעצמם בני תקופת התלמוד את עגלת ארון הברית, ואפשר שהארון השתלב בציורי מקרא נוספים שהיו באולם (בדומה לציורי בית הכנסת של דורה אירופוס). בפניה הצפונית מערבית של האולם נבנה חדר נוסף (כ־5x4 מטרים), אולי מחסן, ששימש גם כבסיס לגרם

מדרגות חיצוני שהוביל אל הקומה השנייה.

החצר הטרפזית: לחצר הטרפזית, שלפי קורבו ולפרדה נבנתה עשרות שנים לאחר שאולם בית הכנסת כבר היה בנוי, יש אדריכלות ייחודית: מחציתה המערבית הייתה קטורה, בעוד שלושת אגפיה האחרים היו מקורים ונשענו על סדרה של עשרה עמודים. שני עמודים, הצפון-מזרחי והדרום-מזרחי, הם בעלי חתך לב, בדומה לשני עמודי הלב שבאולם בית הכנסת. לאולם ולחצר היה פתח משותף המעיד על תפקוד שני החלקים יחד. מלבד שתי הכניסות מדרום, היו לחצר שלושה פתחים

מבנה לבן בנוף שחור

בית הכנסת של כפר נחום, מהיפים ביותר שהתגלו בארץ, נבנה מאבני גיר לבנות על רקע עיר הבזלת השחורה. אבני הבניין נלקחו ממחצבה הנמצאת כמה קילומטרים ממערב למבנה, ומשקל הגדולות שבהן מוערך בשלושה טונות. עובדה זו מצביעה על יכולתם המקצועית הגבוהה של הבנאים. לחלל בית הכנסת שלושה חלקים עיקריים שרוצפו בלוחות אבן: רחבת כניסה, אולם תפילה וחצר טרפזית (המוגדרת גם כחצר פריסטיטית - חצר פתוחה מוקפת עמודים).

↑ בית הכנסת וגרם המדרגות המפואר, מבט לכיוון דרום-מזרח
צילום: דרור בן-יוסף
 ↑ תבליט עגלת ארון הברית על גבי משקוף אבן
צילום: דרור בן-יוסף

↑ שורות של ספסלי אבן שסיפקו מקום לכ־60 איש צילום: דרור בן־יוסף

הקדום נבנה, במאות הרביעית-חמישית לספירה, בית הכנסת המאוחר, הנראה היום בשטח, ובו שולבה גם החצר הטרפזית.

סיוע להצעה זו עולה מהנקודות הבאות: הראשונה, גרם המדרגות המפואר המוביל לרחבת הכניסה נבנה בזיקה לחצר הטרפזית (ולאו דווקא בזיקה לאולם התפילה, שממנו הוא מרוחק כ־20 מטר; ממערב לרחבת הכניסה נבנה גרם מדרגות צנוע ומשני). השנייה, יש פער ניכר בסגנון התכנון והבנייה של אולם התפילה, הבנוי בקווים מקבילים וסימטריים, לעומת החצר הטרפזית, הבנויה בקווים שאינם מקבילים היוצרים מבנה א־סימטרי (אגב, החצר הטרפזית היא בעלת מידות כמעט זהות לאלה של בית הכנסת בגמלא). לאור זאת יש לשער שמדובר בעבודה של שני אדריכלים מזמנים שונים.

מכאן עולה האפשרות שאדריכל בית הכנסת המאוחר בחר לשלב שני בניינים, קדום ומאוחר, לכדי בניין אחד, והשתמש בפריטים אדריכליים מהמבנה הרומי כחלק מהמבנה הביזנטי.

רק היסודות שרדו

במאות החמישית והשישית לספירה ניצבו בכפר נחום, זה מול זה, בית כנסת לבן רב רושם הנושק לכנסייה מפוארת שאף היא נבנתה מאבן גיר לבנה. שתי דתות מונותאיסטיות עמדו והעזו פנים, כל אחת אומרת "שלי הוא". בתקופה המוסלמית, כבמעין שותפות גורל, קרסו שני הבניינים והפכו לעיי חורבות שמהם שרדו רק היסודות. ■

הכותב הוא מנהל מרכז חינוך והסברה גליל תחתון עמקים, רשות הטבע והגנים

בקיר הצפוני, ועל אלה נוספו שלושה חלונות לאורך הקיר המזרחי.

כתובות: על עמוד בטור הצפוני חרותה כתובת יוונית שזה תרגומה: "הורדוס בן מונימוס ויוסטוס בנו, עם ילדיהם הקימו עמוד זה". על עמוד נוסף, ככל הנראה גם הוא מן האולם, התגלתה כתובת ארמית שזה תרגומה: "חלפו בן זבידה בן יוחנן עשה את העמוד הזה, תהי לו הברכה".

דילמת המאה

החפירות של קורבו ולופרדה מתחת לרצפת אולם בית הכנסת גילו שמתחתיה יש שרידי מבנים, חרסים ומטבעות המתארכים את בנייתה למאות הרביעית-חמישית לספירה (ויש חוקרים הגורסים שאף המאה השישית לספירה). ממצאים אלה יצרו סתירה כרונולוגית מול הפריטים האדריכליים שבתוך המבנה (כגון כותרות, אפריזים ועמודים) שזמנם מסוף התקופה הרומית. מכאן עלתה הסברה שבית הכנסת נבנה מספוליה (שימוש משני בפריטי בניין קדום יותר) של מבנה אחר שנחרב או פורק.

לדעת הארכיאולוג ד"ר צבי מעוז, בית הכנסת הועבר למקומו בתקופה הביזנטית על ידי הנוצרים שרצו להקים במקום אתר צליינות שבו יראה בית הכנסת של ישו. הקושי בהצעה זו טמון בהיעדר מוחלט של כל סממן נוצרי בתוך המבנה, כגון צלבים או כתובות של נוצרים.

לדעת כותב שורות אלה, אפשר שבתחילה עמד בית כנסת קדום (המאות השלישית-רביעית לספירה) בשטח החצר הטרפזית עד שחרב בנסיבות עלומות (אולי ברעש הגדול של שנת 363 לספירה). לצד המבנה